Kanász Viktor

Egy ismeretlen metszet Kanizsa 1601-es ostromáról[1]

Kanizsa kora újkori történelméről, a 16–17. századból rengeteg korabeli ábrázolás, elsősorban metszet készült és maradt fenn a mai napig. A metszetek elsősorban német és olasz területeken születtek, és egész Európában elterjedtek. Többségében egy-egy jelentős történelmi esemény kapcsán keletkeztek: elsősorban Kanizsa 1600. évi elfoglalását, az 1601-es sikertelen keresztény visszafoglalási kísérletét, Zrínyi Miklós szintén sikertelen 1664-es ostromát, illetve a végül 1690-ben sikert hozó kanizsai blokádot és a korabeli várat mutatja be. Az ábrázolásokkal régóta foglalkoznak, példányaikat összegyűjtötték. Többségük általánosan ismert, a Kanizsával és a korszakkal foglalkozó kiadványok gyakran be is mutatják egy-egy darabjukat.[2] Ennek ellenére a település történetének kutatása közben találtam egy jelen tudásom szerint a téma kutatói számára eleddig

[1] A szerző az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, valamint az MKI Történeti Kutatóközpontjának tudományos segédmunkatársa.

[2] Az eddigi legalaposabb áttekintés: Cennerné Wilhelmb Gizella: A kanizsai vár metszetábrázolásainak típusai. In: *A nagykanizsai Thúry György Múzeum jubileumi évkönyve, 1919–1969*. szerk. Kerecsényi Edit, Nagykanizsa, 1972. 69–85., valamint Uő.: A dunántúli végvárábrázolások tipológiai kérdései. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 13. (1978) 139–148., A témáról: Kisari Balla György: *Törökkori várrajzok Stockholmban*. Budapest, 1996., Uő.: *Száz várrajz Württembergben*. Budapest, 1998. Uő.: *Karlsruhei térképek a török háborúk korából*. Budapest, 2000., Uő.: *Térképkincsek Stuttgartban - Kartenschätze in Stuttgart*. Budapest, 2010., G. Etényi Nóra: Magyar végvári katonák a tizenötéves háború nürnbergi újsághíreiben. In: *Magyarország védelme - Európa védelme*. szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás, Eger, 2006. (Studia Agriensia 24.) 277–290. 288., Plihál Katalin: *Kard és térkép. Hadi események és propaganda a Magyarországról megjelent térképeken 1528–1718*. Budapest, 2020. A Magyarországgal – és így Kanizsával – kapcsolatos metszeteket Szalai Béla gyűjtötte össze és rendszerezte: Szalai Béla: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken I-V*. Budapest, 2001–2018. A metszetek fontosságát és használhatóságát jól mutatja Vándor Lászlónak a kanizsai ferences kolostorról írt tanulmánya: Vándor László: Újabb adatok a középkori Kanizsa mezőváros topográfiájához. *Zalai Múzeum* 23. (2017) 163–184. A kanizsai metszetekről még: Kanász Viktor: *Kanizsa egyházi topográfiája a késő középkorban és a kora újkorban* [megjelenés alatt]. Az ábrázolások feldolgozásáról kiváló példa: Székely Zoltán: Nicolo Angielini 1566-os rajza Győr váráról és Miksa császár táboráról. *Arrabona* 42. (2004) 2. 167–182., Uő.: Kép és valóság. Törökkori metszetes várábrázolások és forrásai Győr példáján. XVI. század. *Arrabona* 44. (2006) 2. 131–174.

ismeretlen ábrázolást, amely a település 1601. évi ostroma alkalmából készült. A cikkben e metszetet, annak keletkezési körülményeit és a hozzá kapcsolódó egyéb ábrázolásokat ismertetem.

A metszetről

Az ábrázolás egy 1602-ben, a Hessen tartománybeli Lich városában, Conrad Nefen nyomtatásában megjelenő, német nyelvű munkában található, és a Magyar Királyságban, valamint Erdélyben 1601-ben történt hadi eseményeket meséli el.[3] Ennek illusztrálásaként több kép is található a kötetben, közülük kettő köthető Kanizsához.[4] A kötetben kiemelt helyen olvasható Kanizsa 1601. évi sikertelen ostromának története.[5] Az események ismertetéséhez mellékeltek egy kisméretű, téglalap alakú metszetet.

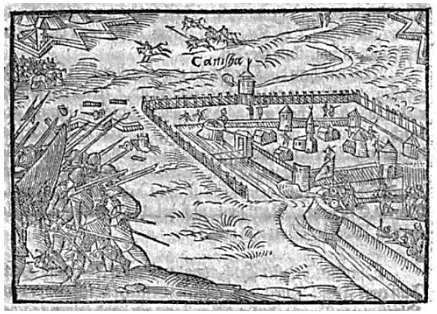

1. kép: Kanizsa 1601-es ostromának feladása (*Continuatio*, 20b)

[3] *Continuatio Ungarische und Siebenbürgische Kriegshändel und aussführliche Beschreibung. Was sich von dem Herbst dess nechst abgeloffenen 1601. jährs biss auff den Herbst dieses gegenwertigen 1602. Jahrs…*, Getruckt zu Lieh, durch Conrad Nefen im Jahr 1602.

[4] Kanizsán kívül Székesfehérvár ostromáról található két ábrázolás a kötetben. Uo. 2b.

[5] *Continuatio Ungarische und Siebenbürgische Kriegshändel* i.m. 19–23. Az 1601-es ostromról legújabban: Bagi Zoltán Péter: Egy kudarc okai. Kanizsa 1601. évi ostroma. *Aetas* 28. (2013) 1. 5–30., Giampiero Brunelli: *La santa impresa. Le crociate del papa in Ungheria (1595–1601)*. Roma, 2018. 136–145., Huszthy Bálint–Kanász Viktor–Szovák Márton: A hadi kudarc állatorvosi lova. Ercole Torbidi jelentései Kanizsa 1601. évi ostromáról. In: *Vestigia II. Magyar források Itáliából*. szerk. Domokos György–Kuffart Hajnalka–Szovák Márton, Piliscsaba, 2018. 143–172., Szovák Márton: Kanizsa másodszor. Federico Ghislieri haditerve Kanizsa visszafoglalására (1602). *Lymbus* 2018. 193–209., Kanász Viktor: Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékeiről. *Castrum* 22. (2019) 1–2. 79–92., Kruppa Tamás: Olasz csapatok Kanizsa alatt 1601-ben. Megjegyzések egy kudarcba fulladt hadjáratról. In: *"...ugy irhassak, mint volt...". Ünnepi tanulmányok a 65 esztendős Tóth Sándor László tiszteletére*. szerk. Bagi Zoltán Péter, Szeged, 2019. 139–149., Kanász Viktor: Egy füstbe ment terv. Gianfrancesco Aldobrandini szobra és a kanizsai Hősök ligete. *Kanizsai antológia* 20. (2019) 246–268., *Pápai csapatok Magyarországon (1595–1597, 1601)*. Gianfrancesco Aldobrandini levelezését feltárta, közreadja és a kísérőtanulmányt írta: Kruppa Tamás, Budapest–Róma, 2020. (Collectanea Vaticana Hungariae I/17.)

A metszet azonosítását a szövegkörnyezeten kívül a kép közepén olvasható Canisha felirat is segíti. Bár a kötet korábban is megtalálható volt Magyarországon, az ábrázolás nem került be a Kanizsa történetével foglalkozó tudományos diskurzusba és Szalai Béla metszet-gyűjteményében sem található, ezért fontosnak tartom a metszet bemutatását és a Kanizsa-kutatásba való bevonását.[6]

Az ábrázolás igen különös, eddig ismeretlen perspektívát mutat, ugyanis DK-i tájolással rendelkezik, és a középpontban nem a vár, hanem a város szerepel. A vár a kép jobb alsó sarkában található, s csupán egy kerek bástya, az azon lévő két ágyú, valamint az ágyúk mellett egy félholdas zászló látható, amik körül katonák csoportosulnak. A várat vízzel töltött várárok veszi körül, s ez választja el a várostól is. A város négyzet alakú és fal, valamint vizesárok veszi körül. A négy sarokban kerek bástyák, köztük pedig kaputornyok és kapuk láthatók. A város sem jelenik meg teljes terjedelmében, a DNy-i oldal sarka nem látható. A városon belül stilárisan pár hevenyészett elrendezésű épület található. Kiemelkedik közülük a terület közepén lévő tornyos épület, amelynek tetejére félhold került.

A város körül keleti, északi és déli irányban palánkfal található, amelyet a keleti oldalon egy magas kaputorony erősít, rajta szintén félholddal. Innen indul DK felé egy földút.

A váron és városon kívül zsombékos terület húzódik, DK és ÉK felé az ostromló sereg védművei látszódnak, sőt az északi irányban a sereg sátrait és zászlaját is felfedezhetjük. A város ÉK-i sarka előtt elhagyatott ágyúállásokat láthatunk, ahol még az ágyú is őrizetlenül hátramaradt. Az északi oldalon a kép előterében puskákkal és pikákkal felszerelt nyugati zsoldos katonák vonulnak el a vártól,

[6] A metszet pontos helye: Continuatio Ungarische und Siebenbürgische Kriegshändel i.m. 20b. A kötet Sárospatakon bizonyosan megvolt: Barcza József: Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. II. közlemény. Magyar Könyvszemle 79. (1963) 1–2. 92., Czegle Imre: A sajtó (periodika) zsengéi. Röplapok - újságlapok - röpiratok (1503-1730) a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárában. 2001. (Acta Patakina 7.) 56.

kicsit messzebb pedig szintén észak felé elvonuló lovasokat láthatunk. A vár bástyájából és a város kaputornyából pedig ágyúlövések dördülnek el az ostromlók felé.

Egy aktualizálási kísérlet

Az ábrázolás egyértelműen a keresztény seregek 1601. november 17-i elvonulását, s így az ostrom feladását mutatja be. A metszet bár nagy vonalakban jól mutatja be a vár és város helyzetét, de a pontatlanságok (például olasz típusú bástya helyett kerek bástyákat ábrázol és túl keskenynek mutatja a vár és a város közti területet) miatt valószínűsíthetjük, hogy nem járt személyesen a készítője Kanizsán, hanem másodkézből informálódott.

Szerencsés helyzetben vagyunk, ugyanis nagy valószínűséggel meg tudjuk mondani, honnan származtak az ismeretlen metsző információi, ez pedig Georg Keller 1601-ben készült metszete, amely a vár 1600. évi ostromát mutatja be.[7]

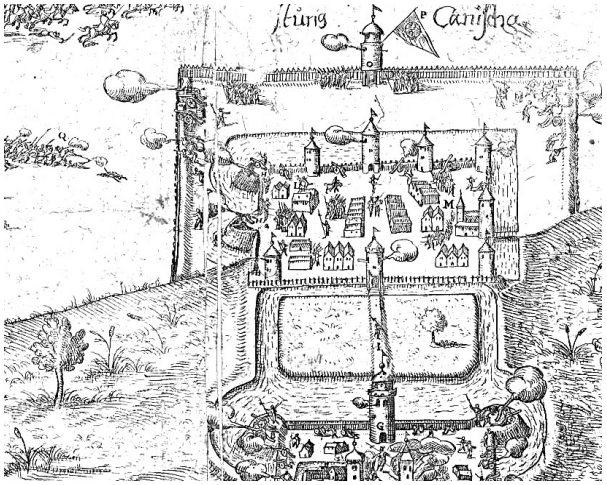

2. kép. Georg Keller: Kanizsa 1600. évi ostroma (részlet)

[7] A metszet Theodor Meuer 1601-ben megjelent kötetében jelent meg: Theodor Meuer: *Relationis Historicae Continuatio … 1601*. Frankfurt am Main, 1601. 40–41. Szalai Béla: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken*. i.m. I. 140. tábla.

Ha összehasonlítjuk a két képet, Keller ábrázolásán felfedezhetjük a vizesárkot és a hasonlóan ábrázolt, zsombékos mocsarat, az ÉK-i, szintén kerek bástyát, rajta ugyanúgy két ágyúval, melyek közül egy szintén éppen elsül. Keller a vár és a város között egy szigetet is jelöl, s jóval nagyobb távolságot ad a vár és a város között, ez az ismeretlen metszőnél teljesen hiányzik. A városon belül lévő épületek ábrázolása is nagyon hasonló, de a mecset hiányzik Keller metszetén. A városfal kapcsán szintén vannak eltérések: a tornyok és bástyák száma mutat különbséget, ám a városfalon kívül lévő kerítés elhelyezkedése, valamint a keleti torony helye és formája szinte teljesen megegyezik. Keller e metszete a kora újkori Kanizsa-ábrázolások egyik fontos alaptípusa lett, s egy évszázadon keresztül gyakran felbukkan különböző ábrázolásokon.[8]

Érdekes és nem egyszer előforduló eset, hogy egy régebbi, más eseményt bemutató metszetet aktualizál az új metsző, s a rajta szereplő információk alapján alkotja meg saját művét, jelen esetben az 1600. évi ostrom ábrázolása alapján formázta meg az 1601. ostrom helyszínét, csak immár az oszmán katonaság kerül a várba, s a keresztény csapatok a mocsáron kívülre. A névtelen művész a kötetben található másik, Székesfehérvár ostromát bemutató metszetnél is hasonlóan járt el: egy az egész várat és környezetét, valamint a különböző csapatok mozgását bemutató korábbi metszet egy részét, a vár déli oldalát kiválasztotta, és új szögben, kicsit átdolgozva adta közre.[9]

[8] Például: Szalai Béla: Magyar várak, városok, falvak metszeteken. i.m. I. 148. 270. 283. 322. tábla, III. 54. 90. tábla.

[9] Continuatio Ungarische und Siebenbürgische Kriegshändel i.m. 2b. 9a., Szalai Béla: Magyar várak, városok, falvak metszeteken. i.m. I. 117. o., 184. tábla. Az ostrom ábrázolásairól még: Fitz Jenő: Francia metszet Székesfehérvár 1601. évi ostromáról. Alba Regia 8–9. (1967–1968) 149–154.

5. kép. Székesfehérvár ostroma (*Continuatio*, 2b)

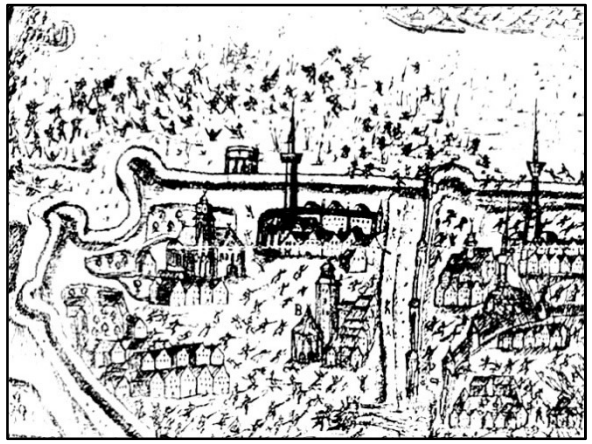

6. kép. Székesfehérvár ostroma egy korabeli metszeten (részlet)

Hasonló eljárást tapasztalhatunk a sárvári várban, a magyarországi barokk egyik legszebb díszterme falain egy monumentális történeti falképsorozat kapcsán, ahol a megrendelő, Nádasdy Ferenc jóvoltából többek közt Kanizsa 1601-es ostroma is megtalálható. A művész, Hans Rudolf Miller 1653-ban a vár ostromának megelevenítésekor két korábbi ábrázolást használt fel. A várat Hans Siebmachernek Ortelius Cosmografiájában található metszete alapján festette meg, az előtérben küzdő katonák előképe pedig Antonio Tempestata (†1630) firenzei származású rézkarcolónak Paulus

Aemilius hőstetteit ábrázoló sorozatának egy darabja lett, vagyis annak a Matthäus Merian által készített másolata. A falkép hűen másolja a metszetben szereplő alakokat, csupán a középpontban lévő két alak öltözetét aktualizálta, az oszmán katonára turbánt, a magyarra pedig tollforgós süveget téve.[10]

Paradeiser kivégzése

A metszetet tartalmazó kötetben található egy további érdekes, Kanizsához köthető, s tudomásom szerint a magyar szakirodalom számára ismeretlen metszet Georg Paradeiser kanizsai kapitány bécsi kivégzéséről. A karintiai származású császári tiszt 1600. október 20-án adta át az oszmán hadaknak szabad elvonulás fejében Kanizsa várát.[11] A vár feladásáért haditörvényszék elé állították és Bécsben 1601. október 19-én lefejezték. Az esemény leghíresebb ábrázolása Hieronymus Ortelius krónikájában jelent meg, és ettől kezdve az esemény ábrázolásakor Magyarországon általában ezt a képet használják.[12]

4. kép. Georg Paradeiser kivégzése Hieronymus Ortelius krónikájában

[10] Galavics Géza: A sárvári vár török-magyar csataképei 1653-ból. In: Sárvár története. szerk. Söptei István, Sárvár 2000. 451–469. 454–455. A témáról általánosságban: Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986.

[11] Pálffy Géza: Várfeladók feletti ítélkezés a XVI–XVII. századi Magyarországon (A magyar rendek hadügyi jogkörének kérdéséhez). *Levéltári Közlemények* 68. (1997) 1–2. 199–221., Vándor László: Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In: *Nagykanizsa városi monográfia* 1. szerk. Béli József–Rózsa Miklós–Rózsáné Lendvai Anna, Nagykanizsa, 1994. 215–424. 330–335.

[12] Hyeronimus Augustinus Ortelius: *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenbürgen von 1395*. Nürnberg, 1602. 522–523.

Ám a fentebb ismertetett 1602-es kötetben Paradeiser történetének bemutatásánál található egy metszet, amely szintén a kapitány kivégzését mutatja be gyakorlatilag egy képbe sűrítve az Orteliusnál található ábrázolás eseményeit.[13]

3. kép. Georg Paradeiser kivégzése (*Continutatio*, 17a)

Összegzés

A fenti elemzés után elmondhatjuk, hogy egy új, eleddig ismeretlen metszettel bővíthetjük a kora újkori Kanizsa-ábrázolások népes táborát. A metszet különlegessége nem a hitelességében rejlik, ugyanis nyilvánvaló, hogy készítője nem rendelkezett elsődleges információkkal Kanizsáról. Ennek ellenére a metszet két okból is figyelmet érdekel: egyrészt azért, mert egy új perspektívából mutatja be az 1601-es ostrom utolsó pillanatait, ugyanis a kép központjában szokatlan módon nem a vár, hanem a város látható. Másrészt pedig azért, mert a forrását is be tudjuk azonosítani, ez Georg Keller egy évvel korábbi metszete. E korábbi, más eseményt ábrázoló munka egy részének kiemelésével és aktualizálásával alkotta meg az ismeretlen művész a saját metszetét. Hasonló módszert alkalmazott a Székesfehérvár ostromát ábrázoló metszetnél is, ám mindez – ahogy a sárvári vár falképénél is látható – bevett módszernek számított a korban. Az ostromon kívül egy másik Kanizsához köthető

[13] *Continuatio Ungarische und Siebenbürgische Kriegshändel* i.m. 17a.

ábrázolás is fellelhető a kötetben, ami a várat 1600-ban feladó kapitány, Georg Paradeiser 1601. október 19-i bécsi kivégzését ábrázolja.

Bár régóta kutatják Kanizsa kora újkori történetét, e metszet előkerülése jól mutatja, hogy még sok eddig fel nem dolgozott, vagy ismeretlen korabeli forrás lappang szerte Európa közgyűjteményeiben. Ezek szisztematikus összegyűjtése és feldolgozása jelentősen bővítené Kanizsa történetével kapcsolatos tudásunkat, valamint rávilágítana arra, hogy Európa különböző területein mennyire és miért voltak ismertek a Kanizsa falai alatt zajló események.